

НАЗВИ, ПОВ'ЯЗАНІ З РОДИЛЬНОЮ ОБРЯДОВІСТЮ, В ГОВОРАХ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО НАРІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

О. Д. ПИСКАЧ, кандидат філологічних наук, доцент,

E-mail: olhapyskach@ukr.net

ORCID: 0000-0002-3858-6823

О. М. ГВОЗДЯК, кандидат педагогічних наук, доцент,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

E-mail: hvozdyak@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5760-576X

Анотація. Статтю присвячено проблемі дослідження назв, пов'язаних з родильною обрядовістю. Об'єктом дослідження є лексична система південно-західного наріччя української мови. Актуальність дослідження зумовлена комплексним лінгвістичним аналізом родильної обрядовості на ширшому діалектному матеріалі. Джерельною базою послужили назви родильної обрядовості, зафіксовані авторами на території Закарпаття, а також вилучені шляхом суцільного відбору зі словників, які репрезентують більшість говорів південно-західного наріччя: гуцульський, бойківський, буковинський, наддністрянський, лемківський і закарпатський. Крім того, до аналізу залучено й фактичний матеріал із інших говорів південно-західного та поліського наріччя, репрезентований у різних наукових працях.

У статті здійснено комплексний лексико-семантичний, словотвірний та ареалогічний аналіз лексики родильного обряду в говорах південно-західного наріччя української мови. Розглянуто назви дій, ознак, пов'язаних із вагітністю та пологами, назви учасників родильного обряду, назви матеріальних предметів родильної обрядовості. На підставі проведеного аналізу виділено дві групи локалізації родильних назв: 1) лексеми, що вживаються в усьому південно-західному діалектному ареалі або в більшості його говорів (у різних фонетичних варіантах); 2) вузьколокальні назви. Крім лексичних, зафіксовано чимало пропозитивних номенів родильної обрядовості, що становлять собою переважно іменникові та дієслівні двокомпонентні сполуки. Доведено, що абсолютна більшість назв, пов'язаних із родильною обрядовістю, утворилася афіксальними способами на базі праслов'янських основ. Високу словотвірну продуктивність демонструють суфікси -й(а, е), -ак, -ик, -чук, -к, -иц', -ин (-ін').

Ключові слова: обрядова назва, номен, семантика, родильна обрядовість, обрядодія

Дослідженню родильного обряду різних україномовних територій (Гуцульщини, Буковини, Бойківщини, Надсяння, Поділля, Закарпаття тощо) присвячені праці діалектологів М. Бігусяка, В. Дроботенко, Л. Хомчак, Ю. Руснак, Т. Тищенко, Н. Хібеби, Н. Коваленко, І. Нібак, етнографів В. Борисенко, Н. Гаврилюк, С. Гвоздевич, Г. Любицької та ін.

Однак поки що бракує комплексного лінгвістичного аналізу родильної обрядовості на ширшому діалектному матеріалі, чим і зумовлена **актуальність**

нашого дослідження, об'єктом якого є лексична система південно-західного наріччя української мови.

Аналіз основних досліджень із зазначеної проблеми. Джерельною базою послужили назви родильної обрядовості, зафіксовані нами на території Закарпаття, а також вилучені шляхом суцільного відбору зі словників, які репрезентують більшість говорів південно-західного наріччя: гуцульський, бойківський, буковинський, наддністрянський, лемківський і закарпатський. Крім того, до аналізу залучено й фактичний матеріал із інших говорів південно-західного та поліського наріччя, репрезентований у різних наукових працях.

Мета дослідження – лексико-семантичний, словотвірний та ареалогічний аналіз назв, пов'язаних із родильною обрядовістю, в говорах південно-західного наріччя української мови.

Матеріали і методи дослідження. У статті використано *описовий* метод і його основні прийоми (інвентаризація та систематизація мовних одиниць). Для отримання повної картини значень, із якими та чи інша лексема відома в досліджуваних говірках, було залучено методику *моделювання, лінгвостатистики* і соціолінгвістичний та етнолінгвістичний аспекти. Крім того, використано методи *зіставлення* і *спостереження*.

Результати дослідження. Родильний обряд у діалектній мові, на відміну, наприклад, від весільного, представлений меншою кількістю назв, які відносимо до таких лексико-семантичних груп: 1) назви дій, ознак, пов'язаних із вагітністю та пологами; 2) назви учасників родильного обряду; 3) назви матеріальних предметів родильної обрядовості.

1) Назви дій, ознак, пов'язаних із вагітністю та пологами

Семема 'спокусити дівчину, покинувши її вагітною чи з дитиною' представлена номенами: гуц. *звѣсти, скопилі́чити* [17, с. 176; 14, с. 79]; закарп. *підкопылі́чити* [наше].

Дію за значенням 'нагуляти чи народити нешлюбну дитину' виражають номенами: гуц. *звѣстисі, скопилі́читисі* [17, с. 176; 14, с. 79]; лемк. *приспáтися, скопилитися* [Пир, с. 258; Равл]; закарп. *скопылі́читис'а* [наше].

Семему 'завагітнити' репрезентують назви: бойк. *зайти в т'аготу́, т'аж, т'аш* [15, II, с. 203], бук. *огрубіти* [19, с. 360].

Семема 'бути вагітною' представлена переважно пропозитивними номенами: бойк. *мати за поясом, на часах бути, ходити самодрѹг* [15, II, с. 130, 363, 202]; лемк. *быти в тяжі* [16, с. 309]; наддністр. *при надії* [21, с. 182]; надсян. *во'на вже ґруба / во во'на ґруба, ходити ґруба, 'бути в та'к'ім с'тан'і, в т'ажі 'бити, ходити бе'ремѣна* [7, с. 38].

Вагітну жінку відповідно називають: бойк. *груба¹* [15, I, с. 194], *самодва́, самодрѹг* [15, II, с. 202], *т'агітна, т'ажка* [15, II, с. 308, 309], *черевáта* [15, II, с. 366], *не самá* [15, II, с. 201], гуц. *гру́ба, веремінна, огрядна, самодрѹга, тешка́ (кішка́), не самá собов* [10, с. 49; 14, с. 54, 155], лемк. *гру́ба* [16, с. 62; 22], закарп. *самодрѹга, т'ашка* [18, с. 326, 356], *на тых ча'сах, 'беремен:а* [наше], бук. *гру́ба* [19, с. 77], наддністр. *гру́ба, пувáжна* [21, с. 97, 219], надсян. *ґруба, ґруба 'баба, в т'ажі, в 'т'аж'і, в т'у'жі, ф 'т'аж'і, ф т'у'жі, в та'к'ім с'тан'і, бе'ремѣна, бе'ремѣна 'жінка, бе'ремена, ваг'ітна, та'ка, та'ка 'жінка* [7, с. 38]. Жінку, яка втретє вагітна, бойки називають *самотрѣтя* [15, II, с. 203]. Усі ці назви вживаються і в поліському наріччі [2, с. 33–35].

Назва *гру́ба* (< псл. *grubъ* [13, I, с. 603]) мотивована зовнішнім виглядом вагітної жінки. Див. також волин., захпол. *ґруба* [9, II, к. 364], *гру́ба* [11, I, с. 331].

Деривати з коренем *тяж-* сягають псл. *тягти* [13, V, с. 697-700]), як і *беремєн:а < берем'я* 'тягар' (< псл. *berme*) [13, I, с. 173]).

Лексема *вагітна*, що утворена від іменника *вага* [13, I, с. 317], є нормативною [20, I, с. 274]. Див. *вагітна* т.с. [11, I, с. 121].

Семема 'мати викидень, втратити дитину' представлена такими номенами: бук. *стирати, стирети дитину* [19, с. 522]; закарп. *зыйтї, изыйтї* [18, с. 126, 133], *зыйшла дітина* [наше]; надсян. *скїнути дитїну, звєрєти дитїну, зронїти дитїну, поронїти дитїну, зийшло з нїї, мати неживу дитїну, мати неживоє* [7, с. 38]. Див. поліс. *скїнула, скїнула, зишла* [2, с. 38].

Семему 'перервати вагітність унаслідок аборту' репрезентують назви: гуц. тільки док., заст. *діти дитїну* [14, с. 63]; бук. *стирати, стирети дитину* [19, с. 522]; закарп. *звєрєчи* [18, с. 121], *стратїти дітїну, скапарїти дітїну* [наше]. Див. літ. *скїнути, скидати* 'передчасно народжувати; мати викидень' [20, IX, с. 262], *звєрєти* 'з силою скинути' [20, III, с. 464].

Жінку, яка втратила або передчасно народила дитину, в бойк. і надсян. гов. називають *змітка* [7, с. 39; 15, I, с. 314]. Назва мотивована дієсловом *зметати* (< псл. *metati*) [13, III, с. 448-449], яке частіше вживають щодо тварин, аніж людей. Пор. *змітка* 'кобила, у якої постійно бувають викидні' [11, II, с. 166].

Дію за значенням 'народжувати дитину' представляють по всій території України лексеми *родити* і *рожати*, утворені від псл. *rodъ* [13, VI, с. 89]. Див. діал. *рожати*, літ. *родити* т.с. [20, VIII, с. 595].

Назв, які позначають час і процес народження дитини, в українців набагато більше: бойк. *злогї* [15, I, с. 312], *полїзї², пологї* [15, II, с. 106], *родини* [15, II, с. 180]; бук. *злогї* [19, с. 168]; закарп. *злогы, роды* [наше]. Див. літ. *роди* [20, VIII, с. 593], *пологї* [20, VII, с. 90], діал. *злогї* [20, III, с. 599] т.с. Пор. також зафіксовані у словнику за ред. Б. Грінченка *родїни* [11, IV, с. 28], *породи* т.с. [11, III, с. 345].

Семема 'годувати дитину груддю' в усьому південно-західному ареалі представлена лексемою *плекати*, що, очевидно, запозичена як карпатський чабанський термін із румунської і молдавської мов [13, IV, с. 437]. Див. ще лемк. *віплекати* 'вигодувати дитину молоком матері' [16, с. 45]; закарп. *плєканка* (ж. р.), *плєканча* (с. р.) 'дитина, яку довго годували груддю' [наше], *плєканє* 'годування груддю', *плекоторя* 'мати, що плекає свою дитину груддю' [18, с. 233] (пор. рум. *plecătoáre* «вівця, яка дає молоко» [13, IV, с. 437]).

Семема 'нянчити дитину' представлена лексемами: бойк. *стобяти* [19, с. 525]; лемк. *пестунчити, пістувати* [22].

Дія за значенням 'хрестити дитину' представлена номенами: бойк. *рстїти* [15, II, с. 194]; гуц. *ирстїти* [10, с. 86], *ристїти* [14, с. 150]; лемк. *крестїти* (док. *окстїти*) [16, с. 149, 214; 22]; закарп. *крестїти* [18, с. 153], *христїти, гирстїти* [наше]; надсян. *хрестїти, кстїти* [6, с. 72].

Відповідно сам обряд хрещення має назви: бойк. *ирстїни, ирщїне* [15, I, с. 326]; гуц. *ирстїни (ершїні, иршїні)* [10, с. 86], *рищїні* [14, с. 151]; закарп. *крєщїне, крестїны* [18, с. 153], *хришчїн'а, хришчїн'а, хришчїн'а* [3, с. 163]; лемк. *крєщїня* [16, с. 150], *кстини* [22]; надсян. *хре^сстїни, кстїни* [6, с. 72]. Див. літ. *хрестїни, хрєщення* т.с. [20, XI, с. 140, 143], схподіл. *хри^сстїни, хрешчєн'а* т.с. [5, с. 264].

Справляння в церкві богослужіння над жінкою через шість тижнів після пологів має назви: лемк. *выводїны, вывїдки* [16, с. 41]; закарп. *увожован'є* т.с. [18, с. 364], *увєдєнийє, уводины, уводжїн'а* [3, с. 164]. Ці номени мотивовані дієсловами *выводити* і *зводити (уводити)*. Див. схподіл. *вивїд, вивод, виводи* т.с. [5, с. 265].

2) Назви учасників родильного обряду

Кількість назв, що характеризують маленьку дитину в різних аспектах, відчутно здиференційована:

- 'мале дитя, немовля': бойк. *дúтє, дúтя, дитятейко, дитятóйко, дитятонько, дúке, дикетко, дикéточко, дítвáк, дítвачá, дítвачóк, дítуна, дítунка, дítунойка, дítинóчка, дítу́нча, дítу́ще, дítя, дítятко* [15, I, с. 214, 221]; закарп. *дítвáк, дítвачá, зменш.-пестл. дítвачóк, дítуна, ласк. дítу́ниця, зменш.-пестл. дítу́нка* [18, с. 60]; лемк. *дзéцко, пестл. дзídзюсь* [16, с. 75];

- 'дитина, народжена в 7 місяців': гуц. *семак, семачє* [10, с. 169]; бук. *семак* [19, с. 481]; закарп. *се^ими^иміс'ач:а, се^имач:а* [3, с. 162];

- 'перша дитина': гуц. *первáк, первáчка* 'перша донька' [10, с. 145]; закарп. *първiсток пърша д'итина пършойе д'ит'а'ча, пе^ир'шак* [3, с. 161]; наддністр. *пéрвiсток, первáк, першáк* [21, с. 196, 198];

- 'найменша, остання дитина в сім'ї': бойк. *мізúнка, мізúйка* [15, с. 442]; закарп. *мізúлник, мізúлничка* [18, с. 173]; наддністр. *бах* [21, с. 49], запозичене з польської мови [13, I, с. 152];

- 'вередлива, плаксива дитина': бук. *рéнда, рéндза, рúндза, рúнда* [19, с. 453, 454]; закарп. *крúнда, крúнда́ло, крúндавець, крúнда́вка, курі́бало* [18, с. 154, 156];

- 'дитина, яка часто мочиться': бук. згруб. *ро́йба²* [19, с. 466]; закарп. *сúкл'а* [наше] – суфіксальний дериват від *сúкати*;

- 'мала дитина, яка ще не вміє вимовляти членороздільні звуки': закарп. *гýндош* [18, с. 57] – суфіксальне утворення від *гýндати*;

- 'хвороблива дитина, яка має поганий апетит': бук. *шквúря* [19, с. 665];

- 'мала дитина, що має гарний, здоровий вигляд': лемк. *бóбас* [16, с. 30].

Для номінації позашлюбної дитини діалектоносії використовують цілу низку номенів, більшість яких має виразно знижену семантику: бойк. *копи́ля* [15, I, с. 376]; гуц. *байстрé, байстринé, зве́де́нє* [10, с. 20, 80-81], *звиди́ну́* [14, с. 79]; бук. *байстрю́чина, знев. копи́ля, копи́ле* [19, с. 22, 223]; лемк. *ба́хор, копы́ля, приплóдок* [16, с. 25, 145, 257], *копы́льця, копы́льчак, копы́рдя, копы́рдя́р* [22]; закарп. *копы́ля, копы́ля́тко* [18, с. 149]; наддністр. *копи́ля* [21, с. 148].

Крім того, репрезентантами семантичної опозиції «хлопчик» : «дівчинка» в південно-західних українських говорах виступають переважно спільнокореневі суфіксальні деривати: бойк. *коби́л, копи́в, копи́ляк, копи́льчук, ко́пцюх* [15, I, с. 376]; *байсти́р, байстри́ук, ко́пил і байстри́ця, байстри́учка, ко́пи́лиця* [10, с. 20], *ко́пи́лиці* [14, с. 98]; бук. згруб. *ко́пил, ко́пилéць, ко́пи́люк, ко́пи́ляк* [19, с. 222] і згруб. *байстри́ца, байстри́ця* [19, с. 22]; лемк. *ба́йстри́ук, копы́ляк* [16, с. 22, 145]; закарп. *ко́пыл, копы́лиця, копы́льчу́к, копы́лиця, копы́лка* [18, с. 149]; наддністр. *ба́йштер, ба́сти́р, ко́пи́лик, ко́пи́люк, ко́пи́ляк, ко́плáк, ко́пол, ко́поляк* [21, с. 44, 49, 148].

Часто вживаються й назви з іншими коренями: бойк. *бе́нькарт*, заст., *на́йда, найду́х, найду́шка, пожа́ли́вник, по́кропи́вник* [15, I, с. 48, 74, 467; II, 97, 102]; бук. *бе́нькерт, бе́нькарт, побуре́нниця, побу́рянниця* [19, с. 28, 434]; лемк. *бе́нка́рт* [16, с. 27]; наддністр. *бу́нгарт, саморо́б* [21, с. 62, 234]; надсян. *байстри́ук, по́кропи́вник, по́кропи́вни́ц'а* [7, с. 46]. Лексема *бе́нькарт* (*бе́нькерт, бе́нькарт, бу́карт, бу́нгарт*) запозичена з німецької мови через польське посередництво (пол. *bęnkart*) [13, I, с. 167]. Окремі з них побутують і в інших українських говорах: захпол. *байстри́ук, байстри́учка, баху́р, баху́рка, кро́пи́у́ник, кро́пи́у́ни́ц'а, знев. по́кропи́у́ник* [8, с. 9, 14, 254, 419].

В окремих говорах дитина, як правило, нехрещена, стає об'єктом міфологічних вірувань: бойк. *поту́рча* 'дитина, яка вмерла без хрещення' [15, II,

с. 125]; гуц. *обмінник* 'підмінена, обмінена дитина' [17, с. 121]; бук. заст., міфол. *обмінник* 'вередлива, плаксива дитина, яку, за повір'ями, підкинула матері нечиста сила, забравши в неї її власну' [19, с. 352].

Жінку під час пологів або кілька днів потому називають: бойк. *поліжкня*, *поліж'кы'н'а*, *поліжниця*, *поліжниця* [15, II, с. 106]; бук. *поліжниця* [19, с. 442]; закарп. *пол'лушкын'а*, *поро'д'іл'а*, *роже'ниц'а*, *родже'ниц'а* [18, с. 262; 3, с. 161].

Дівчину, яка народила позашлюбну дитину, зазвичай номінують: бойк. *завітка* [15, I, с. 263]; гуц. *зведи́ниці* [14, с. 79]; бук. заст., рідк. *зведи́ница*, *звиди́ниці* [19, с. 154]; лемк. *преспáнка*, *приспáнка* [16, с. 253; 22]; закарп. *звѣдениця* [18, с. 121], *зведѣни́ця* [наше]; наддністр. *завітка* [21, с. 118]; *яка* > *с'курвилас'і*, <та, яка> *с'і завила*, <та, яка> *с'і звела*, <та, яка> *покропівника* *ма́йе* [7, с. 40]. Див. заст. *по́критка* [20, VII, с. 49], захпол. *покрі́тка* т.с. [8, с. 419].

Мотиваційними базами для однослівних номенів є спільнокореневі дієслова *заві́ти(ся)*, *звести(ся)*, *при(е)спа́ти(ся)*, *покрі́ти*. Пор. також фразему *звести дівку* 'звабити дівчину й покинути' [11, II, с. 134], *звестися* 'піддатися спокусі, звабитися' [20, III, с. 492–493].

Безплідну жінку називають: гуц. *безді́тниці* [10, с. 22], образл. *порóхні* [14, с. 140], *яловéга* [14, с. 194–195]; бук. *ялова* [19, с. 686]; закарп. *безді́ткын'а* [18, с. 21], зневажл. *яловéга* [наше].

Семема 'повитуха, жінка, яка приймає дитину в породіллі, допомагає при пологах' репрезентована в усіх говорах південно-західного наріччя номеном псл. походження *ба́ба*, від якого утворилися *ба́бити* 'бути бабою, акушеркою', *ба́бництво* 'акушерство', *баба-спови́л'туха* [4, с. 14; 10, с. 19; 17, с. 10; 14, с. 21; 18, с. 18; 19, с. 20; 21, с. 39]. Крім того, в окремих говорах побутують назви з іншими коренями: бойк. *моші* [15, с. 455]; бук. *мо́ша* [19, с. 298–299] румунського походження [13, III, с. 526]; закарп. *повива́ля* [18, с. 121], що пов'язане з дієсловом *повива́ти* 'загортати повивачем, пелюшкою (немовля)'. Див. заст. *ба́ба* т.с. [20, I, с. 75]; захпол. *бабу́н'а*, *бра́на ба́ба* [8, с. 7, 30]; надсян. *ба́бка*, *крайба́бка* [7, с. 43]. Усі назви архаїзувалися, оскільки сьогодні ніхто не народжує вдома, за винятком хіба що екстремальних ситуацій.

Жінку або чоловіка, які бавлять дитину, відповідно називають: бойк. *баві́ля*, *баві́льник*, *баві́нник* [15, I, с. 38]; лемк. *пістунка* [22].

Для номінації хрещених батьків у всіх говорах південно-західного ареалу використовують румунізми *нанáшка*, *нанáшко* та їх фонетико-словотвірні варіанти: лемк. *нона́шка*, *нона́шко* [16, с. 200], бойк. *нанашок* [15, I, с. 471], бук. *нанáшул* [19, с. 315], закарп. *нанáшкул'а* [12, I, с. 49–50], *нанáшка*, *нанáшко* [наше].

Крім вищеназваних, побутують ще й номени, які, однак, не є дублетними відповідниками в одній і тій же говірці певного говору: бойк. *ма́точка* [15, I, с. 434]; бук. *ма́тка* [19, с. 280]; гуц. *ма́тка* [10, с. 121]; закарп. *ма́точка*, *ба́те'чко* [18, с. 21, 169], *тота́йко*, *тата́йко*, *ма́т'унка*, *гота́йка*, *тата́йка* [12, I, с. 49–50]; наддністр. *ма́ма*, *маму́сі*, *маму́ська*, *маму́ся*, *мату́сі*, *паніма́тка* [21, с. 167].

Синонімічними відповідниками до вищенаведених назв у межах однієї говірки виступають: бойк. *хрещений ба́т'ко*, *хрі́сний ба́тько*, *хрі́сна ма́ти* [15, II, с. 346]; надсян. *хрѣсний та́то*, *хрѣсна ма́ма*, *похрѣсний та́то*, *похрѣсна ма́ма* та ін. [7, с. 51–52]. Див. літ. *хрещѣна мати*, *хрещѣний батько* т.с. [20, V, с. 138]; захпол. *хрѣсний*, *хрѣсна*, *хрѣсний ба́т'ко*, *хрѣсна ма́ти*, *хрѣсни ба́т'ко*, *хришчо́ни(й)*, *хришчо́на*, *хришчо́ний ба́т'ко*, *хришчо́на ма́мка*, *хришчо́на ма́ти*, *хришчо́нц'о* [8, с. 588–590].

Хлопчик стосовно своїх хрещених батьків має назви: гуц. *фїін (філі́н, фін)* [10, с. 197; 14, с. 175]; закарп. *х'ресник, пох'ресник, пок'ресник, кре^иснови^иц', фін, фїйи'н, фїлин* [12, I, с. 51]; наддністр. *фїін* [21, с. 262]; надсян. *похрєсник* та ін. [7, с. 48]. *Хресник, пох'ресник* – суфіксальні утворення від *хрестити, похрестити*, а *фїін (філі́н, фін)* – запозичення з румунської мови [13, VI, с. 101]. Див. захпол. *хрєсник, хришчєник, хришчѳник* т.с. [8, с. 589].

Дівчинка стосовно її хрещених батьків має назви: гуц., *фїїна (філі́на, фі́на)* [10, с. 197; 14, с. 175]; закарп. *х'ресниц'а* [18, с. 405], *пох'ресниц'а* [3, с. 163]; наддністр. *фїїна* [21, с. 262]. Усі лексеми є суфіксальними дериватами від відповідників чоловічого роду. Див. захпол. *хрєсниц'а, хришчєниц'а, хришчѳниц'а, хришчѳница* та ін. т.с. [8, с. 589–590].

Хрещені батьки своїх хрещених дітей називають: бойк. *хресн'ата* [15, II, с. 346]; закарп. *пох'рис'н'ата* [3, с. 163].

3) Назви матеріальних предметів родильної обрядовості

Білу матерію, яку дарують хрещені батьки новонародженій дитині і в яку сповивають її після обряду хрещення, у всіх говорах південно-західного (і не тільки) наріччя називають *крї́жма (крижма́), крї́жмо (крижмо́)* (переважно жін. р.). Ця ритуальна назва розширила свою семантику і в багатьох говорах позначає будь-який дарунок новонародженій дитині. Запозичена через польське і згодом чеське посередництво з давньоверхньонімецької мови [13, III, с. 90]. Див. діал. *крї́жма, літ. крї́жмо* т.с. [20, IV, с. 343].

Колиску, тобто невеличке ліжечко для снання і колисання дитини, в усіх південно-західних говорах номінують *колі́(у)ска* – суфіксальний дериват від псл. **kolysati* [13, II, с. 511]) і тільки в бук. *рє́ля* [19, с. 453] (< з псл. **rydlъ* [13, V, с. 54]) та *чє́йданка* 'колиска, підвішена на чотирьох мотузочках до стелі' [19, с. 638]. Див. літ. *колі́ска* т.с. [20, IV, с. 222], захпол. *зѳйдашка* [8, с. 94].

Висновки. Щодо походження абсолютна більшість назв, пов'язаних із родильною обрядовістю, утворилася суфіксальним, префіксальним чи префіксально-суфіксальним способом на базі праслов'янських основ. Високу словотвірну продуктивність для номінації осіб та обрядодій демонструють іменникові суфікси *-й(а, е) (дї́тя(є), дї́ке* 'дитина', *байстра(є), копы́(у)ля(є)* 'позашлюбна дитина), *-ак (дї́тва́к* 'дитина', *перва́к, перша́к* 'перший хлопчик у сім'ї', *семáк* 'хлопчик, народжений у сім місяців', *копи́ляк, коплáк, кополя́к* 'позашлюбний хлопець'), *-ик (х'ресник, пох'ресник* 'хрещеник', *обмінник* 'підмінена, обмінена дитина'), *-чук (копи́льчу́к* 'позашлюбний хлопець'), *-к (змі́тка* 'жінка, яка втратила або передчасно народила дитину', *заві́тка, приспа́нка* 'дівчина, яка народила позашлюбну дитину', *найду́шка* 'позашлюбна дівчинка', *плéканка* 'дівчинка, яку довго годували груддю'), *-иц' (байстрі́ця, копи́лиця* 'позашлюбна дівчинка', *роже́^иниц'а, зве́дені́ця* 'дівчина, яка народила позашлюбну дитину'), *-ин (-і́н) (ирстї́ни, крестї́ны, кстины, хре^истї́ни, кстї́ни, крє́щїне, хришч'ї́н'а* 'обряд хрещення немовляти', *выводї́ны, уводи́ны, уводжї́н'а* 'справляння в церкві богослужіння над жінкою через шість тижнів після пологів') тощо.

У складі префіксально-суфіксальних утворень найвищу продуктивність мають моделі *по-+-ник, по-+-ниц', без-+-ин, без-+-(н)иц', з(с)+и: пожа́лівник, покро́півник* 'позашлюбний хлопчик', *полі́жкия, полі́жниця* 'породілля', *бездї́тницї́, бездї́ткын'а* 'бездітна жінка', *скопи́ти, скопи́лчити* 'спокусити дівчину, покинувши її вагітною чи з дитиною' та ін.

Нечисленні деривати утворені шляхом субстантивації прикметників із суфіксами *-н-, -к-: т'агї́тна, т'áж(ш)ка, бє́ремен'а* 'вагітна'.

Незначна частина лексем (переважно назв осіб) запозичена з румунської: *моші, моша* 'повитуха', *фіїн (філін, фін)* 'хрещеник', *нанашка* 'хрещена мати', *нанашко* 'хрещений батько', *плекоторя* 'мати, що плекає свою дитину груддю'; з польської: *дзєцко* 'дитина', *бах* 'найменша, остання дитина в сім'ї'; через польську з німецької мови: *бенькарт* 'позашлюбна дитина', *крїжма (крїжмо)* 'дарунок новонародженій дитині' тощо.

Ареалогічний аналіз засвідчив наявність говіркових паралелей у складі родильної лексики південно-західного наріччя. Це стосується переважно таких лексико-семантичних груп: 1) назв дій, ознак, пов'язаних із вагітністю та пологами; 2) назв учасників родильного обряду.

На підставі проведеного аналізу можна виділити дві групи локалізації родильних назв: 1) лексеми, що вживаються в усьому південно-західному діалектному ареалі або в більшості його говорів (у різних фонетичних варіантах): *груба, т'ашка, тєшка (кішка), бєремен:а, черевата* 'вагітна'; *рідити, рожати* 'народжувати дитину'; 2) вузьколокальні назви: наддністр. *пуважна*, закарп. *самодруга* 'вагітна'; бойк. *самотрєтя* 'жінка, яка втретє вагітна'; закарп. *плекоторя* 'мати, що плекає свою дитину груддю' тощо.

Крім лексичних, фіксуємо чимало пропозитивних номенів родильної обрядовості, що становлять собою переважно іменникові та дієслівні двокомпонентні сполуки: *мати за поясом, на часах бути, ходити самодруг, бути в тяжі* 'бути вагітною'; *стирати, стирєти дитину, зийшла дітина, діти дитину стратити дітину, скапарити дітину, скіннути дитину, звєргти дитину, зронити дитину, поронити дитину, зийшло з неї* 'мати викидень, втратити дитину', 'перервати вагітність унаслідок аборту' та ін.

Список умовних скорочень

бойк. – бойківський (говір), бук. – буковинський (говір), волин. – волинський (говір), гуц. – гуцульський (говір), див. – дивитися, діал. – діалектизм, закарп. – закарпатський (говір), заст. – застаріле (слово), захпол. – західнополіський (говір), зневажл. – зневажливе (слово), лемк. – лемківський (говір), літ. – літературне (слово), наддністр. – наддністрянський (говір), надсян. – надсянський (говір), образл. – образливе (слово), пор. – порівняти, псл. – праслов'янська (мова), т.с. – те саме значення.

Список використаних джерел

1. Миголинець, О. Назви осіб у лексиці народної медицини українських закарпатських говірок [Текст] / Ольга Миголинець // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. – Ужгород, 2009. – Вип. 13. – С. 71–75.

2. Никончук, М.В. Поліська лексика народної медицини та лікувальної магії [Текст] / М. В. Никончук, О. М. Никончук, В. М. Мойсієнко. – Житомир: Полісся, 2001. – 148 с.

3. Пискач, О. Акціональні і номінативні аспекти родильної обрядовості в говірках Міжгірського району Закарпатської області [Текст] / Ольга Пискач // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. – Ужгород, 2011. – Вип. 24. – С. 160–166.

4. Руснак, Ю. М. Лексика родинних обрядів у буковинському діалекті: автореф. дис. ... канд. філол. наук [Текст]: 10.02.01 «Українська мова» / Юлія Маноліївна Руснак. – Чернівці, 2010. – 21 с.

5. Тищенко, Т. Номінація обрядодій післяпологового та соціалізуючого етапів родильного обряду у східноподільських говірках / Тетяна Тищенко // Наукові

записки. Серія: Філологічні науки. – Вип. 86. – С. 263–269. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/Fil/2009_86/statti/42.pdf.

6. Хомчак, Л. Надсянсько-західнополіські лексичні паралелі на прикладі родинно-обрядової лексики [Текст] / Леся Хомчак // Волинь–Житомирщина. – 2008. – № 18. – С. 65–74.

7. Хомчак, Л. Назви учасників родильного обряду на Надсянні [Текст] / Леся Хомчак // Діалектологічні студії. 8: Говори південно-західного наріччя. – Львів, 2009. – С. 36–55.

Джерела ілюстративного матеріалу

8. Аркушин, Г. Словник західнополіських говірок [Текст] / Г. Л. Аркушин. – Луцьк, 2016. – 648 с.

9. Атлас української мови: У 3 т. – Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі [Текст]. – Київ, 1988. – 520 с.

10. Гуцульські говірки. Короткий словник [Текст] / Відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.

11. Словарь української мови [Текст] / За ред. Б. Грінченка. – К., 1907–1909. – Т.1–4.

12. Дзендзелівський, Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (України): Лексика [Текст] / Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород, 1958 – 1993. – Ч. I – III.

13. Етимологічний словник української мови: В 7 т. [Текст] – К., 1982–2006. – Т.1–5.

14. Неґрич, М. Скарби гуцульського говору: Березові [Текст] / Неґрич Микола. – Львів, 2008. – 224 с.

15. Онишкевич, М. Й. Словник бойківських говірок [Текст] / М. Й. Онишкевич. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч. 1–2.

16. Пиртей, П. С. Словник лемківської говірки: матеріали для словника [Текст] / П. С. Пиртей. – Legnica-Wrocław, 2001. – 460 с.

17. Піпаш, Ю., Галас, Б. Матеріали до словника гуцульських говірок [Текст] / Ю. Піпаш, Б. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.

18. Сабадош, І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району [Текст] / Сабадош Іван. – Ужгород: Ліра, 2008. – 480 с.

19. Словник буковинських говірок [Текст] / Кол. авт., ред. Н. В. Гуйванюк, К. М. Лук'янюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.

20. Словник української мови [Текст] / Редкол.: Білодід І. К. [голова] та ін. – К.: Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 1–11.

21. Шило, Г. Наддністрянський регіональний словник [Текст] / Шило Гаврило. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

22. Pavlešin, A. Mali rječnik lemkivskog govora ukrajinskog jezika / Aleksa Pavlešin. – Zagreb, 2007. – 292 s. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.twirpx.com/file/1795598/

References

1. Myholynets, O. (2009). Nazvy osib u leksytsi narodnoi medyzyny ukrainskykh zakarpatskykh hovirok [Names of individuals in folk medicine vocabulary of Ukrainian Transcarpathian patois]. Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: Zbirnyk naukovykh prats. Uzhhorod, Vyp. 13, p. 71–75.

2. Nykonchuk, M. V. (2001). Poliska leksyka narodnoi medytsyny ta likuvalnoi mahii [Polissya vocabulary of folk medicine and medicinal magic] / M. V. Nykonchuk, O. M. Nykonchuk, V. M. Moisienko. Zhytomyr, 148 p.

3. Pyskach, O. (2011). Aktsionalni i nominatyvni aspekty rodylnoi obriadovosti v

hovorkakh Mizhhirskoho raionu Zakarpatskoi oblasti [Actional and nominative aspects of the ritual pertaining to the birth of a child in Mizhhirya region patois of Transcarpathia]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seria: Filolohia. Uzhhorod, Vyp. 24, p. 160–166.

4. Rusnak, Yu. M. Leksyka rodynnykh obriadiv u bukovynskomu dialekti: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. Nauk: spets. 10.02.01 „Ukrainska mova“ (2010) [Family rituals vocabulary in Bukovyna dialect: abstract of Thesis of Candidate Degree in Philology: speciality 10.02.01 „Ukrainian Language“]. Cherniv. nats. univ-t im. Yu. Fedkovycha. Chernivtsi, 2010, 21 p.

5. Tyshchenko, T. Nominatsia obriadodii pisliapologovoho ta sotsializuiuchoho etapiv rodynoho obriadu u schidnopilskykh hovirkakh [Nomination of postpartum and socializing periods pertaining to the birth of a child in eastern Polissya patois]. Naukovi zapysky. Seria: Filolohichni nauky. Vyp. 86, p. 263–269. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/Fil/2009_86/statti/42.pdf.

6. Khomchak, L. (2008). Nadsiansko-zakhidnopoliski leksychni paraleli na prykladi rodynno-obriadovoi leksyky [Nadsyansko-zahidnopoliski lexical parallels on the basis of family rituals vocabulary]. Volyn-Zhytomyrshchyna, № 18, p. 65–74.

7. Khomchak, L. (2009). Nazvy uchasnykiv rodynoho obriadu na Nadsiani [Names pertaining to the birth of a child in Nadsyannya] / Dialektolohichni studii. 8: Hovory pivdenno-zachidnoho narichcha. Lviv, p. 36–55.

Conditional reductions of dictionaries

8. Arkushyn, H. (2016). Slovyk zachidnopoliskyykh hovirok [Dictionary of Western Polissya patois]. Luts'k, 648 p.

9. Atlas ukrainskoi movy: U 3 t. – T. II (1988): Volyn, Naddnistrianshchyna, Zakarpattia i sumizhni zemli [Atlas of Ukrainian language in 3v: v2 Volyny, Naddnistrianshchyna, Zakarpattia and adjacent lands]. Kyiv, 520 p.

10. Hutsulski hovirky. Korotkyi slovyk (1997) [Hutsul patois. Abridged dictionary]. Lviv, 232 p.

11. Slovar ukrainskoi movy (1907–1909). [Dictionary of Ukrainian language]. Za red. B. Hrinchenka T. 1–4.

12. Dzendzelivski, Y. O. (1958–1993). Linhvistychnyi atlas ukrainskykh nadodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSS (Ukraine) [Linguistic atlas of Transcarpathian region patois of Ukrainian language URSS (Ukraine): Vocabulary]. Ch. I – III.

13. Etymolohichni slovyk ukrainskoi movy: v 7 t. (1982–2006) [Etymology dictionary of Ukrainian in 7 v.]. K., T. 1–5.

14. Negrych, M. (2008). Skarby hutsulskoho hovu: Berezovy [Treasures of Hutsul patois: Berezovy]. Lviv, 224 p.

15. Onyshkevych, M. Y. (1984). Slovyk boikivskykh hovirok [Dictionary of Boiky patois]. K.: Naukova dumka. Ch. 1–2.

16. Pyrtei, P. S. (2001). Slovyk lemkiivskoi hovirky: materialy dla slovnyka [Dictionary of Lemky patois: materials for the dictionary]. Legnica-Wroclaw, 460 p.

17. Pipash, Yu., Halas, B. (2005). Materialy do slovnyka hutsulskykh hovirok [Materials for Hutsul patois dictionary Materials for Hutsul patois dictionary]. Uzhhorod, 266 p.

18. Sabadosh, I. Slovyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Chustskoho raionu (2008) [Dictionary of Transcarpathian patois of the village of Sokyrnytsia Hust region]. Lira, 480 p.

19. Slovyk bukovynskykh hovirok (2005) [Dictionary of Bukovyna patois] / Kol.

avt., red. N. V. Huivaniuk, K. M. Lukianiuk. Chernivtsi: Ruta, 688 p.

20. Slovník ukraïnskoï movy (1970–1980) [Ukrainian language dictionary] / Redkol.: Bilodid I. K. [holova] ta in. K.: Nauk. dumka, T. 1–11.

21. Shylo, H. (2008). Naddnistrianski regionalnyi slovník [Naddnistriansky regional dictionary]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypíakevycha NAN Ukrainy, 288 p.

22. Pavlešin, A. (2007). Mali rječnik lemківskog govora ukrajinskog jezika. Zagreb, 292 p. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.twirpx.com/file/1795598/

НАЗВАНИЯ, СВЯЗАННЫЕ С РОДИЛЬНОЙ ОБРЯДНОСТЬЮ, В ГОВОРАХ ЮГО-ЗАПАДНОГО НАРЕЧИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

О. Ф. Пискач, О. М. Гвоздяк

Аннотация. Статья посвящена проблеме исследования названий, связанных с родильной обрядностью. Объектом исследования является лексическая система юго-западного наречия украинского языка. Актуальность исследования обусловлена комплексным лингвистическим анализом родильной обрядности на широком диалектном материале. Источниковой базой послужили названия родильной обрядности, зафиксированные авторами на территории Закарпатья, а также путем сплошного отбора из словарей, которые представляют большинство говоров юго-западного наречия: гуцульский, бойковский, буковинский, Надднестрянский, лемковский и закарпатский. Кроме того, к анализу привлечен и фактический материал с других говоров юго-западного и полесского наречия, представленный в различных научных трудах.

В статье осуществлен комплексный лексико-семантический, словообразовательный и ареалогический анализ лексики родильного обряда в говорах юго-западного наречия украинского языка. Рассмотрены названия действий, признаков, связанных с беременностью и родами, названия участников родильного обряда, названия материальных предметов родильной обрядности.

На основании проведенного анализа выделены две группы локализации родильных названий: 1) лексемы, предпринимаемых во всем юго-западном диалектном ареале или в большинстве его говоров (в разных фонетических вариантах) 2) узколокальных названия. Кроме лексических, зафиксировано немало пропозитивных номен родильной обрядности, составляющие собой преимущественно существительные и глагольные двухкомпонентные соединения. Доказано, что абсолютное большинство названий, связанных с родильной обрядностью, образовалось аффиксальными способами на базе праславянских основ. Высокую словообразовательную производительность демонстрируют суффиксы -й(а, е), -ак, -ик, -чук, -к, -иц', -ин (-ін').

Ключевые слова: обрядовое название, номен, семантика, родильная обрядность, обрядодействие

NAMES PERTAINING TO THE CELEBRATION OF THE BIRTH OF A CHILD IN SOUTHWEST PATOIS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

O. F. Pyskach, O. M. Hvozdyak

Abstract. The investigation of rituals pertaining to the celebration of the birth of a child in different regions of Ukraine (Hutsul, Bukovyna, Boiky, Nadsyannya, Podillya, Zakarpattya etc.) was dealt with in the works of such dialectologists as: M. Bihusyak, V. Drobotenko, L. Homchak, Y. Rusnak, T. Tyshchenko, N. Hibeb, N. Kovalenko, I. Nibak and ethnographers V. Borysenko, N. Havrylyuk, S. Hvozdevych, H. Lyubyt'ska and others.

But the lack of complex linguistic analysis of the given topic on a wider dialectal material has predetermined the relevance of our research, the object of which is lexical system of the southwest patois of the Ukrainian language.

Names pertaining to the celebration of the birth of a child used on the territory of Zakarpattia and taken from the dictionaries of Hutsul, Boiky, Bukovyna, Lemky, Naddnistrianshchyna and Zakarpattia patois applying the method of complete selection served as the material for our investigation. We also added some examples from other patois of south west and Polissya regions, which were mentioned in different scientific works.

The descriptive method and its main devices (inventory and systematization of language units), contrastive-comparative method have been used in the process of investigation. In order to obtain a complete picture of meanings fixed in this or that lexeme of the investigated patois we have employed simulation, linguostatistics, sociolinguistic and ethnolinguistic aspects.

The aim of our research is lexico-semantic, word-building and aerographic analysis of the names pertaining to the celebration of the birth of a child in southwest patois of the Ukrainian language.

The ritual under study has fewer names in comparison with those referring to wedding ones. There can be distinguished such semantic groups of these words: 1) names of actions and characteristics connected with pregnancy and birth delivery; 2) participants of the ritual celebrating the birth of a child; 3) names of different objects connected with the above-mentioned ritual.

What concerns the origin of the names we should note that the majority of them were formed by means of suffixes, prefixes or both on the basis of the primitive Slavonic language. Such noun suffixes as y(a,e),-ak, -yk,-chuk, -k, -yts, yn(in) etc. display high word-building productivity in the process of nomination.

The models po+nyk, po+nyts, bez+yn, bez+-(n)yts, z(s)+ yta etc. have the highest level of productivity in prefixal-suffixal formations.

Few derivatives are formed by substantivizing adjectives with suffixes -n-, -k-.

A small number of lexemes (mostly the names of individuals) are borrowed from Romanian: moshi, mosha "midwife", fiin(filyn, fin) "godson", nanashka "godmother", nanashko "godfather"; Polish: dzetsko "child", bah "the youngest, last child in the family; German through Polish: benycart "bastard", kryzhma(kryzhmo) "a present to a newborn child".

Areographic analysis showed the existence of the parallels in the investigated vocabulary of the southwest patois. This mainly refers to such lexico-semantic groups: 1) names of actions and characteristics connected with pregnancy and birth delivery; 2) participants of the ritual celebrating the birth of a child.

As a result of our analysis we can distinguish two groups of localization of the names under investigation: 1) lexemes used in the whole southwest patois area or in the majority (of them in different phonetic variants); 2) names with narrow localization.

Besides lexical units we have also observed a lot of proposition nomens pertaining to the celebration of the birth of a child which in most cases are noun or verb two-component units.

Keywords: *name of the ritual, nomen, semantics, ritual pertaining to the celebration of the birth of a child, ritual*